

**РОЗВИНЕНА СИСТЕМА САМОВРЯДУВАННЯ – ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ШКОЛИ**

У статті проаналізовано організаційно-педагогічні умови та механізми демократизації учнівського самоврядування у школах Західної Європи і США та охарактеризовано організаційну, виховну і культурну діяльність різних типів шкіл за формами впливу на діяльність учнів, учителів та батьків.

Прагнення української держави інтегруватися в європейський культурно-освітній простір актуалізує набуття системою освіти України ознак європейської системи. Однією з таких ознак є демократизація освіти, основною умовою постання якої є створення розвинутої системи самоврядування у школах.

Зазначимо, що окремі аспекти вивчення досвіду зарубіжної педагогіки та школи розглядалися у працях Д. Грїббла, Д. Грінберга, Ю. Йегге, Г. Єгорова, Б. Мельниченко, Д. Мінтца, Д. Мігана, А. Нейла, О. Овчарук, А. Сбруєва, Н. Смелзера, О. Сухомлинської та ін.

Однак аналіз літератури засвідчує, що до цього часу недостатньо висвітлено організаційно-педагогічні умови та механізми ефективного учнівського самоврядування; не здійснено порівняльної характеристики систем самоврядування демократичних шкіл Європи та Америки, що і стало завданнями статті.

Зарубіжні дослідники стверджують, що основним законом демократичної школи є такий: коли є суспільна воля прийняти рішення, воно обговорюється і приймається усіма членами шкільного колективу на загальних шкільних зборах. Рішення ж, яке має бути прийняте стосовно окремого учня, приймається безпосередньо цим учнем, однак індивідуально прийняте рішення не має обмежувати права і свободи інших членів шкільного колективу, інакше право приймати таке рішення перейде до учасників зборів. Саме тому демократичні школи спершу називались "вільними" школами [1].

Концептуальні принципи діяльності демократичних шкіл базуються на ідеях Д. Дьюї про те, що дітям притаманно вчитись від природи. Це їх уроджене покликання, і тому дітей не треба мотивувати до навчання. Саме тому учневі й надається можливість самостійно обирати навчальні предмети та визначати власний індивідуальний денний розклад тощо. На думку Джеррі Мінтца, засновника школи Shaker Mountain (США), коли люди дізнаються про можливість вільного відвідування уроків, кількість учнів, яким подобається така система, обернено пропорційна кількості батьків із аналогічними поглядами.

Зарубіжні науковці наголошують на необхідності дотримання певних умов для ефективного самоврядування. Так, недопущення окремих учнів до обговорення та прийняття рішень на шкільних зборах, скасування дорослими прийнятого учнями рішення або ігнорування його виконання може істотно похитнути реноме шкільного самоврядування, поставити під сумнів доцільність його існування та знизити рівень демократії в школі [1].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що основною відмінністю в педагогічних результатах діяльності традиційних та демократичних шкіл є те, що учні традиційних шкіл, маючи кваліфікованих учителів, також досягають успіхів, однак такі учні не контролюють навчально-виховний процес, який здійснюється над ними, і стають пасивними об'єктами виховного впливу. Це робить учнів залежними від учителів, і вони цілком покладаються на волю учителів і не несуть відповідальності за власну освіту. За даними М. Балабана, "традиційні школи ніколи не планувались як такі, що виховують вільну особистість і пропагують демократію" [2: 25]. Тому, на думку Д. Мінтца, формувати почуття відповідальності потрібно з молодшого шкільного віку, оскільки саме в цьому віці дітям найбільш притаманно вчитись приймати власні рішення. Чим довше учень перебуває в авторитарній системі традиційної школи з її затвердженим графіком роботи, тим більше вони віддаляються від почуття відповідальності за власну освіту [1: 64].

Як свідчать результати дослідження, відбувається розподіл відповідальності між школою і учнями не тільки за їхній рівень освіти, але і за власну поведінку учня, яка стає більш виваженою та свідомою. Яскравим прикладом цього є створення тенісного клубу у школі Shaker Mountain (США). Організація клубу була цілком покладена на відповідальність зацікавлених учнів. Для того, щоб забезпечити належне існування клубу, вирішили винести обговорення правил на шкільні збори. Одного з учнів школи, який мав репутацію "проблемного", було призначено на посаду спостерігача клубу. Однак, перебуваючи на цій посаді, він не позбавився своїх проблем, тобто не перестав порушувати дисципліну, що й призвело до розгляду "справи" цього учня на шкільних зборах. Учня не

© Балтремус В.Є., 2007

позбавили його посади в клубі, поставивши умову негайно змінити поведінку, – що дало йому змогу виправитись. Д. Мінтц, спостерігаючи за діяльністю клубу і шкільних зборів, зазначає, що він бачить "глибокі зміни у поведінці тих учнів, які до зарахування у тенісний клуб погано контролювали свою поведінку та мали репутацію "проблемних дітей". Ці учні почали працювати в тій сфері діяльності, яка їм цікава, та стали брати участь у зборах; почали усвідомлювати свою корисність суспільству і загальній справі, що підвищило рівень їхньої самоповаги" [1: 21].

Отже, для виправлення ситуації з поведінкою проблемних дітей демократичні школи застосовують збори, які мають на меті довести учневі неможливість такої поведінки. Правила в традиційних школах ставлять усіх учнів в однакові рамки поведінки, які нав'язують, а не доводять учневі неможливість виходу за межі цих дисциплінарних правил. Таким чином, у демократичних школах завдяки самоврядуванню устанавлюється "влада всіх над усіма", а в традиційних існує влада авторитетів (учителів та дирекції). Діти з проблемами у поведінці або з "духом протиріччя" починають навмисно порушувати дисципліну, демонструвати свою вдавану неповагу до авторитетів, не тільки щоб додати собі популярності в учнівському колективі, але й тому, що вважають авторитетів своїми недругами, тому що ті примусили їх дотримуватись правил, які, на думку таких учнів, є недоцільними і неправильними [3].

Важливою перевагою системи самоврядування є розвиток комунікативних здібностей учнів. Це забезпечується тим, що кожен учасник зборів має право висловитись, що і є передумовою для набуття навичок спілкування з різними людьми. Спілкуючись зі своїми товаришами та вчителями, учень вчиться їх поважати. Шкільний колектив складається з людей, які мають різні погляди, думки, схильності, типи темпераменту тощо. Спілкування з ними дає учневі певні навички толерантності, які будуть використані для успішної адаптації в інший колектив. Згідно Правил шкільних зборів час висловлювання учнів не обмежується, оскільки в процесі мовлення вони вчаться формулювати, висловлювати та обґрунтовувати свої думки [1]. При цьому вчителі не використовують власний авторитет для перебивання, висловлювання непогодження або ненадання можливості учневі висловитись. На зборах кожному учневі доцільно надавати слово задля збереження високої довіри до головного чинника демократизації.

Зарубіжні психологи вважають, що діти, які навчались у традиційній школі до 12-13 років, як правило, погано адаптуються в демократичну систему. Так, Д. Мінтц писав: "Авторитарна система традиційної школи принижує особистість дитини; вони не активні на шкільних зборах, мають труднощі у виборі предметів, тому що не мають навичок самостійного прийняття рішень. Деякі з них порушують дисципліну, тому що потребують самоствердження у новому учнівському колективі. Натомість учні, які закінчили демократичну школу, значно краще підготовлені для життя у "великому світі", оскільки отримують уміння прийняття рішень і почуття відповідальності за їх наслідки" [1: 9]. Коли учні мають постійну практику прийняття рішень, вони починають формувати преференції та уподобання, підкреслюючи свою індивідуальність. Крім того, усвідомлення учнями того, що рішення, прийняті на зборах, реалізуються повною мірою, ставить шкільне самоврядування на високий рівень довіри.

Суттєвою проблемою демократичних шкіл є і сама система підготовки вчителів. Робота вчителя в демократичній школі потребує серйозного підходу, з огляду на те, що учні фактично керують школою. Учителі на уроках проводять не тільки навчальну, але й виховну діяльність. Учень має зацікавитись життєвим досвідом учителя, його знаннями та вміннями, які він набув у процесі своєї роботи, для того щоб визначити для себе доцільність набуття аналогічних знань та досвіду. Тому присутність учителів на зборах не тільки не виключається, а навіть заохочується, з метою навчити учнів спілкуванню не тільки з однолітками, але і з дорослими. Це дозволяє учням у майбутньому легше інтегруватися в суспільство. До обов'язків учителів додається спонукання учнів до пошуку відповідей на власні запитання, допомога їм у формуванні власних переконань.

У зв'язку з цим посилюється роль батьків у навчально-виховному процесі демократичної школи, яка може різнитись залежно від організації окремої школи. Так, у Sudbury Valley School (Велика Британія) система шкільного самоврядування включає членство учнів, учителів та батьків. Тут обговорюються всі питання без розподілу за ступенями важливості [4]. На відміну від неї, у школі Summerhill (Велика Британія), де шкільні збори також уключають членство не тільки учнів та вчителів, а й батьків, існує табу на учнівські рішення щодо цілого ряду питань, які належать до компетенції вчителів та батьків (це і дало привід уважати найдавнішу альтернативну школу "неповністю демократичною") [2].

За винятком перерахованих прикладів, інші демократичні школи, такі як, наприклад, Lewis Wadhams School (США), побудовано за моделлю школи Shaker Mountain, тобто на принципі невтручання батьків як у навчально-виховний процес, так і в систему самоврядування. Так, у школі

Shaker Mountain батьки влаштовують власні збори, де вирішують питання, які не належать до компетенції учнів або вчителів (фінансування) [1].

Цінність проведення шкільних зборів полягає в тому, що як учні, так і вчителі та батьки мають право на власну думку і право одного голосу. Тим самим усі учасники зборів почуваються рівними, незалежно від шкільної посади та соціального статусу. Рівність повноважень учасників не дає можливості авторитету вчителів впливати на формування думки учнів.

Таким чином, рівність повноважень, взаємоповага та регулярність проведення ставлять шкільні збори на високий рівень організації та є вирішальними чинниками демократизації шкільного життя. Підтвердженням цього є те, що шкільні збори у процесі свого функціонування можуть набути повноважень надання правової оцінки поведінці та загальній діяльності не тільки учнів, але й учителів [4]. На зборах можуть зробити попередження порушнику шкільних правил (які й затверджуються на зборах), можуть піддати критиці діяльність окремого учня або вчителя, причому факт критики не сприймається як образа, що свідчить про повагу, толерантність та взаєморозуміння всіх учасників зборів. Д. Мінтц писав: "якщо учень критикує на зборах свого друга, можна бути впевненим в тому, що і по закінченні зборів вони залишаться друзями" [1: 31].

Однак не в усіх альтернативних школах роль та повноваження учнів на зборах настільки широкі, що ставлять самоврядування на той високий рівень організації, коли критика не сприймається як образа. Наприклад, у школі Summerhill питання розподілу фінансів, прийняття та звільнення вчителів та інші питання, які, насамперед, пов'язані з безпекою учнів та персоналу, приймає одноосібно директор школи [3]. У школі Shaker Mountain шкільні збори, представлені на 60 % учнями і на 40 % персоналом, мають всеосяжну владу і вирішують абсолютно всі питання. 60 % давало учням більшість при голосуваннях, тому всі їх рішення було взято під моніторинг учителів та дирекції, однак усі рішення були, за словами Д. Мінтца "настільки виваженими і мудрими, що моніторинг було знято" [1: 30]. Отже, виважені та відповідальні рішення можуть прийматися учнями тільки у процесі колективного обговорення проблеми, що може бути досягнуто засобом організації самоврядування, представленого загальними шкільними зборами.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновків: поняття "демократія" в контексті школи ми розуміємо як надання повноважень усім учасникам навчально-виховного процесу колегіально приймати і виконувати рішення стосовно шкільного життя, сприймати отриманий результат як заслужений. Головним чинником демократизації навчально-виховного процесу у школі є вільне відвідування занять та розвинена системи самоврядування; концепції західних демократичних шкіл базуються на принципі Д. Дьюї про природовідповідність процесу навчання дітям, тому стає непотрібною додаткова позитивна мотивація учнів до навчання. Саме цим зумовлено введення вільного вибору навчальних предметів та скасовано обов'язкове відвідування занять учнями. Основним законодавчим та виконавчим органом самоврядування у європейських та американських демократичних школах є загальні шкільні збори, повноваження яких дещо варіюють у різних школах, але залишаються доволі широкими. Шкільне самоврядування є неефективним за умов недопущення окремих учнів до обговорення та прийняття рішень на шкільних зборах, скасування дорослими прийнятого учнями рішення або ігнорування його виконання, що може істотно похитнути рівень довіри учнів до самоврядування, поставити під сумнів доцільність його існування і знизити рівень демократії в школі. Система самоврядування демократичних шкіл дозволяє вирішувати цілий ряд педагогічних завдань: робить учнів активними суб'єктами навчально-виховного процесу та формує у них активну життєву позицію; виховує почуття відповідальності за власний рівень освіти та корегує поведінку учнів; сприяє набуттю учнями досвіду самостійного прийняття рішень та формуванню таких особистісних рис, як комунікабельність, упевненість, цілеспрямованість, почуття власної гідності, толерантність, здатність до самоактуалізації та самовизначення. Чим довше дитина навчається у традиційній школі, тим гірше вона адаптується до умов демократичної школи, тому не варто зараховувати до демократичних шкіл учнів старших класів традиційних загальноосвітніх шкіл. Основними проблемами західних демократичних шкіл є підготовка та навчання вчителів до роботи в таких школах, а також проблема залучення батьків учнів до навчально-виховного процесу, яка в різних школах вирішується по-різному – від повного недопущення втручання батьків у нього до широкої участі батьків не тільки у вирішенні окремих питань, але і в основному органі самоврядування – загальних шкільних зборах. Рівність повноважень, взаємоповага та регулярність проведення ставлять шкільні збори на такий високий рівень організації, що в процесі свого функціонування вони можуть набути повноважень надання правової оцінки поведінці та загальній діяльності не тільки учнів, але й учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Mintz, Jerry. No Homework and Recess All Day. – AERO, 2003. – 136 p.
2. Balaban M. Deregulating Education // Education Revolution. – 2002. – № 34. – P. 25-26.
3. Neill A.S. Summerhill. – Penguin, 1999. – 216 p.
4. Greenberg, Dan. Free at Last. – Sudbury: Valley School Press, 1997. – 47 p.

Матеріал надійшов до редакції 22.01.2007 р.

Балтремус В.Е. Развитая система самоуправления – определяющее условие демократизации школы.

В статье проанализированы организационно-педагогические условия и механизмы демократизации ученического самоуправления в школах Западной Европы и США, а также охарактеризована организационная, воспитательная и культурная работа разных типов школ по формам влияния на деятельность учеников, учителей и родителей.

Baltremus V.Ye. A developed system of self-government as a condition that determines school democratization.

The article studies the organizational-pedagogical conditions and the mechanisms of pupil's self management democratization in the schools of West Europe and the USA and characterizes organizational, educational and cultural work of different schools types according to the forms of influence on pupils', teachers' and parents' activity

